

TERİM OLUŞTURMA YÖNTEMLERİ

Burcu İlkey KARAMAN*

Özet

Bilginin artmasıyla, keşif ve icatların yapılmasıyla ortaya terimleştirilmesi gereken yeni kavramlar çıkmaktadır. Terimleştirmek, yani terim oluşturma eylemi, bilinçli yapılan bir etkinlik olmalıdır; çünkü kökenlerinin nereye dayandığı her zaman belirgin olmayan sözcüklerden farklı olarak terimler belli başlı kurallara ve yöntemlere dayandırılırlarsa rastgelelikten uzak sistematik bir düzen içerisinde yer alırlar. Bu makalede dil içi terim oluşturma yöntemlerinin yanı sıra diller arası, yani çeviri odaklı, terim oluşturma yöntemlerine değinilmiştir.

***Anahtar sözcükler:** terim bilimi, terimleştirme, dil içi terim oluşturma, diller arası/çeviri odaklı terim oluşturma.*

Term Formation Methods

Abstract

With the increase of knowledge, scientific discoveries and inventions being made, there is a need for terminologising new concepts. Terminologisation, in other words term formation, should be a conscious activity, since if, unlike words whose origin is almost impossible to trace back, terms are the result of deliberate and conscious creations, they will be systematic in relation to other terms rather than arbitrary. This article deals both with monolingual term formation methods as well as with translation-oriented term formation methods.

***Key words:** terminology, terminologisation, intralingual term formation, interlingual/translation-oriented term formation.*

1. Giriş

Birçok yazar terim oluşturma hakkında bir dizi yöntem tavsiye etmektedirler (bk. Cabré 1999: 94; COTSOWES 1990: 3ff; Picht & Draskau 1985: 106ff; Özdemir 1973: 19ff; Rogers 1997; 10/3-10/5 Part II; Sager 1990: 71ff; Suonuuti 1997: 25; Zülfikar 1991: 149ff). Bunlar temelde *dil içi terim oluşturma* eylemi ile *diller arası*,

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü.

ya da başka deyişle, *çeviri odaklı terim oluşturma* eylemi diye ikiye ayrılırlar. Aşağıda bunlara değinilmektedir.

2. Dil içi terim oluşturma

Sözcük yaratmaktan farklı olarak, terim yaratma ya da daha doğrusu terim oluşturma eylemi bilinçli ve kontrollü yapılmaktadır. Teknoloji ve bilimde icatlar ve keşifler yapıldıkça ortaya çıkan yeni kavramlar için yeni terimler türetmek gerekiyor. Bilim insanları yeni kavramlar hakkında ancak bu şekilde birbirleriyle iletişim kurabilirler. Terim oluşturma dil bilimsel yöntemleri üç gruba ayrılır: (i) var olan kaynakların kullanımı, (ii) var olan kaynakların değişimi, ve (iii) yeni kaynakların kullanımı (bk. Sager, Dungworth & McDonald: 1980: 251ff.; bk. Sager 1990: 71 ff.). Bunlar aşağıda açıklanmıştır.

2.1 Var olan kaynakların kullanımı

Bu grupta *çok anlamlılık* (*polysemy*), yani *benzetme* (*simile*), *eğretileme* (*metaphor*) ve *düz değişmece* (*metonymy*) ile *eş adlılık* (*homonymy*) yöntemlerine başvurulur. Bu gruba göre, var olan bir terim tekrardan anlamlandırılıyor, yani var olan terime yeni anlam katılıyor. Dil bilimsel açıdan bakılacak olursa, var olan sözcüklerin anlamları genişletilebileceği gibi (çok anlamlılık ve çeşitleri) daraltılabilir de (buna *tekrardan tanımlama* denir (*redefinition*)). Bu durum sadece özgün dillerde¹ (ÖD) değil genel dilde² (GD) de gözlemlenebilir (Sager et. al. 1980: 251ff.).

2.1.1 Çok anlamlılık

Çok anlamlılık'ta bir nesneyi başka bir nesneye benzetirken “gibi”, “şeklinde”, “vari” sözcükleri ile “-msı, msi” ve “-mtırak” ekleri kullanılmaz. Daha ziyade şekil, işlev ve konum ile ilgili bileşik isimler kullanılır. Örneğin:

- (1) (tr) cep telefonu (elektronik mühendisliği)
- (2) (tr) döner kavşak (trafik)
- (3) (tr) fil kulağı (bitki bilimi)
- (4) (tr) köprü ayağı (mimarlık)
- (5) (tr) nehir yatağı (jeoloji)
- (6) (tr) soğan kubbe (mimarlık)

(i) Anlam aktarımı

Anlam Aktarımı'nda terimlerin her biri genel dilin (GD) söz değerleridir (Özdemir 1973: 23). Başka deyişle anlam aktarımı yeni bir terimi karşılamak için

¹ Özgün dil (ÖD), bir bilim dalına veya sanata has sözcüklerden oluşan dildir.

² Genel dil (GD), bir dilde var olan tüm sözcükleri kapsayan dildir. GD'ye gündelik dil de denebilir.

o terimin anlamını, GD’de kullanılan bir sözcüğe aktarma, daha doğrusu onun bir yönünü terimsel anlamla sınırlandırmadır (Özdemir 1973: 28). Kısaca, gündelik dilde kullanılan sözcüklerden amaca uygun olanı alınır ve herhangi bir bilim dalında terim olarak kullanılır (Zülfikar 1991: 173). Örneğin, “dalga” denilince bu sözcüğün düşüncemizde uyandırdığı ilk anlam çağrışımı şudur: “Deniz ya da göl gibi geniş sularda rüzgârın tümsek tümsek yükselterek sürdüğü su yığını.” Oysa terimsel anlamıyla sözcüğün GD’deki bu anlamı arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Demek oluyor ki bu sözcüklerin belli bir yönünden yararlanarak onlara belli bir terimsel anlamı aktarmış, GD’deki temel anlamı yanı sıra yan anlamlarından birini terim olarak benimsemişiz (Özdemir 1973: 23). Aşağıda (8)-(12) anlam aktarımına örnek bir dizi terimler bulabiliriz:

- (7) (tr) bez (biyoloji)
- (8) (tr) çanak (bitki bilimi)
- (9) (tr) çekirdek (biyoloji)
- (10) (tr) dalga (fizik)
- (11) (tr) doğru (matematik)

Demek ki bir kavramı karşılamak için bazı durumlarda GD’in bir sözcüğü seçilip ona karşılanmak istenen anlam aktarılıyor. Başka deyişle, o sözcüğe terimsel bir anlam yükleniyor (Özdemir 1973: 29).

Anlam aktarımına zorunlu kalmadıkça başvurulmamalıdır, çünkü terim biliminde her kavram tek bir terimle (tek anlamlılık), her terim de tek bir kavramla (tek adlılık) karşılanmalıdır (Karaman 2009: 29ff).

(ii) Benzetme

Benzetme (*mecaz* ya da *teşbih*), terim oluşturmada en çok başvuru alan yöntemlerden biridir. Türkçede genelde “gibi”, “şeklinde”, “vari” kelimeleri ile “-msı, msi” ve “-mtırak” ekleri kullanılır. Aslına bakılacak olursa *benzetme* yolu ile oluşturulan terimler kavramın gerçek görüntüsünü pek de yansıtmıyor oluyorlar. Dolayısıyla bu yöntem yeni terimlerin oluşturulmasında yetersiz bir yöntem sayılabilir. Hâliyle, benzetme yöntemi terim oluşturulmasında belki de bir hazırlık safhası ya da geçici bir süreç olarak görülebilir. Bundan sonraki aşamalarda terimin kalıcı olabilmesi için başka yöntemlere başvurulmalıdır.

Örnek:

- (12) (en) rock-like substance
- (13) (en) modern-style building

(iii) Düz değişmece

Düz değişmece bir kavramı, bir oluşu, duyuşu veya hareketi bunların bir yönüyle bağlantı kurarak başka bir kavramın adıyla karşılamaktır. Sözcük ve tümce düzeyinde bazı örneklere bakılacak olursa:

Sözcük düzeyinde:

- (14) (tr) teker = (tr) araba
- (15) (tr) hilâl = (tr) bayrak
- (16) (en) stage = (tr) tiyatro oyuncusu
- (17) (tr) raket = (tr) tenis oyuncusu

Tümce düzeyinde:

- (18) (tr) Çankaya yine veto etti
(tr) Çankaya = (tr) Cumhurbaşkanlığı
- (19) (tr) Brüksel'den çatlak sesler
(tr) Brüksel = (tr) Avrupa Birliği
- (20) (tr) kent uyuyordu
(tr) kent = (tr) insanlar

(iv) Eğretileme

Eğretileme bir tümcedeki geçen sözcüğün sözlük anlamı dışındaki yorumlanmasıdır. Dolayısıyla *eğretileme* anlam sapmasının bir biçimidir. Bilhassa insan vücuduna ait kısımlar ile hayvanlara mahsus belli başlı vücut bölümleri *eğretileme* için çok uygun kaynak oluşturur. Bazı durumlarda *eğretileme* tek bir kelimedenden de oluşabilir. Örneğin:

- (21) (tr) cep (trafik)
- (22) (tr) fare (bilgisayar)
- (23) (tr) köprü (diş hekimliği)
- (24) (tr) blister (kimya)

2.1.2 Eş adlılık

Bir bilim dalına has terimler bazen başka bir bilim dalında da kullanıma girebilirler. Bu da *eş adlılık* durumunun ortaya çıkmasına sebep olur. Örneğin:

- (25) (tr) yüz (matematik: sayı)
(26) (tr) yüz (anatomi: çehre, sima)
(27) (tr) yüz (spor: suda yüzme faaliyeti)
(28) (tr) yüz (deri yüzme faaliyeti)

2.2 Var olan kaynakların değişimi

Bu grupta *dönüştürme* (*conversion*), *sıkıştırma* (*compression*), yani *başharfleme* (*initialism*) veya başka adıyla *kısa adlama* (*acronymy*), *kısaltma* (*abbreviation*), *kırpma* (*clipping*) ya da *kısalama* (*shortening*) ile *niteleme*, *takılama* (*affixation*) ya da *türetme* (*derivation*), yani *ön ekleme/belirleme* (*prefixation/determination*) ve *son ekleme* (*suffixation*), ayrıca *özelleme* (*eponimi*), *bileşik terim oluşturma* (*compounding*), yani *bileşik isim oluşturma* (*noun compounds*) ile *özel bileşik isimler* (*eponymic compounds*) gibi işlemler yer almakta (bk. Sager 1990: 72-79).

2.2.1 Dönüştürme

Dönüştürme (*conversion*) yönteminde sözcüğün biçimsel yapısı değiştirilmeden sözcük sınıfı değiştirilir. Uygulamada bir isimden fiil türetildiği ya da tersinin söz konusu olduğu pek ayırt edilemez (Sager 1990: 79). Örneğin:

- (29) (tr) kişisel {sıfat} – (tr) kişilik {isim}
(30) (tr) akıtma {eylem} – (tr) akıtma {isim}

(28)'inci örnekte görüldüğü gibi, “kişi” sözcüğünün köküne “-sel” eki getirilip sıfat türetilmiştir (“kişisel”). Aynı köke farklı bir ek olan “-lik” eki getirilip isim oluşturulmuştur (“kişilik”). Örnek (29)'da ise eylemden isim yapılmıştır; burada görüldüğü gibi “akıtma” eyleminin biçimsel yapısı değişmemiş sadece sözcük sınıfı değişmiştir. Kısaca, eylemin isimleştirilmesi söz konusu olduğu gibi böyle bir isim istendiğinde tekrar eylem durumuna getirilebilir. Sıfat olan bir sözcük gerektiğinde isim olarak da kullanılabilir; tabii bunun tersi de mümkündür. Bir sıfat ilgili olduğu sözcük sınıfından çıkarılıp isim durumuna getirilebilir. Bu yüzden Türkçenin yapısının oldukça kıvrak ve esnek olduğu söylenebilir (Zülfikar 1991: 171). Örneğin:

- (31) (tr) yumru kök (botanik)
(32) (tr) sıra dağ (coğrafya)
(33) (tr) katma değer (ekonomi)
(34) (tr) kurşun oksit (kimya)
(35) (tr) temel sayı (matematik)
(36) (tr) kıkırdak doku (biyoloji)

Bu örneklerde görüldüğü gibi her biri birer isim olan “yumru”, “sıra”, “katma”, “kurşun”, “temel” ve “kıkırdak” sözcükleri ilgili oldukları sözcüğün başına alınmış, bunların taşıdığı niteliklerden yararlanılarak birer sıfat tamlaması oluşturulmuştur. Aynı yöntemle gerektiğinde daha başka terimler de oluşturulabilir (Zülfikar 1991: 171).

2.2.2 Sıkıştırma

Sıkıştırma’da (*compression*) sözcüklerin ilk harflerinden yeni terimler oluşturmak mümkün. Bu grupta alt yöntemler olarak *kısaltma* (*abbreviation*), *başharfleme* (*initialism*) ve *kırpma/kısalama* (*clipping/shortening*) var. Bunlarla ilgili şunları söyleyebiliriz:

(i) Başharfleme

Birçok kuruluşun adı *başharfleme* (*initialism*) sonucu ortaya çıkmıştır (Felber 1984: 178). Bunlardan bazıları günlük hayatımızda o kadar yer etmiştir ki, birer terim şeklinde kullanılmaya başlamışlardır. Örneğin:

- (37) EBSO (Ege Bölgesi Sanayi Odası)
- (38) ATO (Ankara Ticaret Odası)
- (39) BOP (Büyük Ortadoğu Projesi)
- (40) BM (Birleşmiş Milletler)
- (41) ABD (Amerika Birleşik Devletleri)

(ii) Kısaltma

Kısaltmada terimlerin ilk birkaç hecesi muhafaza edilirken, son birkaç hecesi ise kesiliyor. Örneğin:

- (42) (tr) otomobil – (tr) oto
- (43) (de) Katalysator – (de) Kat
- (44) (fr) métropolitain – (fr) métro

(iii) Kırpma/Kısalama

Sıkça başvurulan ve oldukça verimli olan diğer bir yöntem ise *kırpma* (*clipping*) ya da başka adıyla *kısalama* (*shortening*) (Sager 1990: 79) oluyor. Bu yöntemde sözcüklerden harfler veya heceler atılıyor ve ortaya yeni bir terim çıkıyor. Örneğin:

(45) (en) exposition – (en) expo

(46) (en) radioactive waste – (en) radwaste

Diğer verimli yöntem ise kelimeleri *kırparak* (*clipping*) *birleştirip* (*blending*) *bileşik sözcük* (*compound*) oluşturmak. Örneğin:

(47) (en) moped = (en) motor + (en) pedal

Bu örnekte *motor* sözcüğünün ilk hecesi ile *pedal* sözcüğünün ilk üç harfi kaynaştırılarak yeni bir terim türetilmiştir.

2.2.3 Takılama/Türetme

Takılama ya da *türetme* (*affixation/derivation*) de denilen bu yöntemde kelimeye takı ilave edilerek terim oluşturuluyor. Yapısal açıdan değerlendirilecek olursa Türkçede *ara ek* (*interfix*) veya *son ek* (*suffix*) kullanma sonucu yeni bir terim oluşur. İşlev açısından bakılacak olursa *türetme* sonucu, yani sözcüğün sınıf değiştirmesi sonucu, yeni terim ortaya çıkıyor. İngilizcede *son ekler* (*suffix*) sözcük sınıfının değişmesine ve *ön ekler* (*prefix*) ise türetmeye sebep oluyolar (Sager 1990: 72&74). Benzer durum Türkçe için de söz konusudur. Türetme, ad ve eylem köklerine, gövdelerine yapım ekleri getirerek yeni terimler üretme işidir (Özdemir 1973: 24). Türkçede var olan kimi sözcüklere ekler getirerek yeni terimler elde edilebilir (Özdemir 1973: 22). Aşağıdaki örnekler (48)-(52) Özdemir'den (1973: 22 & 24) alınmıştır:

(48) (tr) ayır-aç

(49) (tr) böl-ge

(50) (tr) çek-im

(51) (tr) eri-y-ik

(52) (tr) kum-ul

Dilimiz, yapım ekleri yönünden, daha doğrusu terim oluşturma yönünden, çok zengindir ve doğurgan bir dildir. Yeni kavramlara bu olanaklardan yararlanılarak karşılıklar bulunabilir (Özdemir 1973: 24).

2.2.4 Özelleme

Özelleme (*eponimi*), özel isimden terim oluşturma anlamına gelmektedir. Bazı kişilerin ya da kurum veya kuruluşların isimlerini terimleştirmek mümkündür.

Genelde bir icat ya da keşifte bulunan kişi ya da kuruluşun ismi ortaya çıkan/çıkarılan yeni kavrama verilmektedir.

- (53) (tr) Behçet sendromu
- (54) (tr) Holter cihazı
- (55) (de) Ottomotor
- (56) (tr) daksillemek
- (57) (tr) gırgırlamak
- (58) (en) to xerox
- (59) (en) to hoover

2.2.5 Birleştirme/Birleşik terim oluşturma

Birleştirme ya da *Birleşik Terim Oluşturma* (*compounding*) yöntemiyle sözcükler birleştirilerek yeni sözcükler oluşturulur (Sager 1990: 72). Birleştirmede, terimler birden çok sözcüğün birleştirilmesiyle elde edilir (Özdemir 1973: 22). Zülfikar'a göre, iki sözcüğün bir arada bir kavramı karşılaması, o kavramın tek sözcükle ifade edilemediği durumlarda başvurulan bir yoldur (1991: 165). Birleştirme'ye Özdemir (1973: 27) şu örnekleri (60)-(66) vermiştir:

- (60) (tr) akçaağaç
- (61) (tr) atardamar
- (62) (tr) balözü
- (63) (tr) eğreltiotu
- (64) (tr) gizilgüç
- (65) (tr) kafadanbacaklılar
- (66) (tr) yerçekimi

Özdemir'in örneklerinden görüleceği gibi isim ile isim, sıfat ile isim ya da fiil ile isimden birleşik terim oluşturulabilir. Aşağıda sıfat ile isimden oluşturulmuş bir terime örnek veriyoruz:

- (67) (tr) eş-basınç – (tr) eşbasınç

Aynı zamanda, Türkçede iki emir durumundaki fiilin birleştirilmesi ile de birleşik terim oluşturulabilir. Örneğin:

- (68) (tr) çek-yat – (tr) çekyat
(69) (tr) tut-kal – (tr) tutkal

Örneklerden görüldüğü gibi, dilimizde yeni bir kavramı karşılamak için iki ya da daha fazla sözcüğü birleştirerek yeni bir terim oluşturulur.

2.3 Yeni kaynakların kullanımı

Bu grup ise *yeni oluşturma* (ya da kısaca *oluşturma* (*neology/neologism*)) ve *ödüncleme* (*borrowing*) gibi konuları ele alıyor (bk. Sager 1990: 79 ff.).

2.3.1 Oluşturma (Neoloji)

Oluşturma (yani *terim oluşturma eylemi*), bilimde ve teknolojiye yeni kavramların ortaya çıkmasıyla bu kavramları adlandırma eylemidir. Yeni bir icat, keşif, teknoloji veya yöntemin meydana gelmesi sonucu ortaya çıkan yeni kavramları adlandırma zorunluluğu vardır. Sager'e (1990: 79) göre *oluşturumlar* (*neolojiler*) iki gruba ayrılırlar:

- (a) tamamen yeniden oluşturulanlar,
- (b) başka dillerden ödünç alınanlar.

İngilizcede, Latince ve Grekçe (Eski Yunanca) dillerinden ödünçleme yaparak ve bunları 'İngilizceleştirerek' oluşturumlar türetilir. İngilizce, Latince ve Grekçeden başka Fransızcadan da faydalanır. Oluşturma yaparken İngilizcede bilhassa bu üç dilden faydalanılır. Ancak, oluşturma gerçekleşikten sonra hangi üç dilden faydalandığı belirgin olamayabilir. Yani, Grekçe, Latince ve Fransızca İngilizcede terim oluşturmada vazgeçilmez kaynaklar oldukları için, bazen gerçek oluşturmalarla var olan kaynakların kullanımı veya bunların değişikliğe uğratılmasının söz konusu olup olmadığı pek açık değildir.

Türk dilinde de İngiliz dilinde olduğu gibi oluşturma yaparken başka dillerden faydalanılmakta. Hukuk dilinde Arapça terimler hâkim iken, tıp dilinde Grekçe ve Latince terimler oluşturulur.

Cabré'ye (1999: 204) göre bir kavramın ortaya çıkışıyla o kavrama ait bir dil bilimsel işaret de meydana gelir. Bu yeni dil bilimsel işaret, başka deyişle *adlandırma* (*naming*), o yeni kavramın ortaya çıkışına sebep olan toplumun dilinde olur. Oluşturuma daha sık özgün dillerde (ÖD'de) rastlanır. Ancak güncel dilde de oluşturmaya rastlamak mümkündür.

Çeşitli bilim dallarında yeni kavramların ortaya çıkışıyla oluşturumu gerçekleştirme etkinlikleri de süreklilik kazanır hâle gelir. Cabré'ye (ibid) göre oluşturmayı gerektiren en az iki durum vardır: birincisi, iki veya ikiden fazla terimin bir kavramı ifade etmesi, ve ikincisi, ÖD'nin bir kavramı ifade edebilmesi için gerekli terimin var olmamasıdır. Buna göre, birincisinde var olan terimlerin bire indirilmesi ve ikincisinde ise kavram hakkında iletişim kurabilmek için bir terimin oluşturulması gerekmektedir.

Cabré'ye (1999: 25) göre bir terimin oluşturma olup olmaması dört ölçüte bağlıdır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- (1) *artsüremlilik*: bir terim çok yakın bir zamanda ortaya çıktıysa oluşturmudur,
- (2) *sözlük bilimi*: bir terim sözlüklerde yer almıyorsa oluşturmudur,
- (3) *tutarsızlık*: bir terim morfolojik, ontolojik, ses bilimsel, anlamsal vs. olarak tutarsızlık gösteriyorsa oluşturmudur,
- (4) *psikoloji*: bir terim ancak kullanıcıları tarafından oluşturulmuş olarak algılanıyorsa bir oluşturmudur.

Oluşturumcular, bir terimin oluşturma olup olmamasında sözlük bilimi ölçütünü en tutarlı ölçüt olarak görüyorlar. Başka bir deyişle, sözlüklerde yer almayan bir terim oluşturma olarak sınıflandırılıyor. Bu da tabii ki, oluşturmaların türlerini gündeme getiriyor. Cabré (ibid) oluşturmaları iki ana başlıkta topluyor: *gerçek oluşturmalar* (*neolojiler*) ve *adlamalar* (*neonimler*). Bunlar aşağıda belirtilen özelliklere göre birbirlerinden ayırt ediliyor:

- (1) oluşturulmaları
- (2) işlevleri
- (3) eş adlıları ile olan ilişkileri
- (4) oluşumlarında tercih edilen kaynak
- (5) dildeki devamlılıkları
- (6) var olduğu kavram sistemindeki yeri
- (7) diğer kavram sistemlerine olan ilişkisi

Genel Dil'deki (GD'deki) *sözcüksel oluşturmalar* (*lexical neologisms*), *adlamalardan*, yani *terimsel oluşturmalar*dan, aşağıda belirtilen özelliklere göre ayrılırlar (Cabré 1999: 206):

(1) *Sözcüksel oluşturmalar* doğaçlama ortaya çıkarlar, yani herhangi bir sebep olmadan ortaya çıkarlar ve kısa süre yaşarlar; *adlamalar* ise ihtiyaç duyuldukları için oluşturulurlar ve daha kalıcıdır.

(2) *Sözcüksel oluşturmalar* eş adlılıktan etkilenmezler ve genelde de eş adlıları olur. *Adlamalar* ise, eş adlılığı kabul etmezler çünkü eş adlılık iletişimi bozabilir.

- (3) *Sözcüksel oluşturmaların* morfolojik yapıları kısadır. *Adlamalar* ise bileşik sözcüklerden oluşurlar.
- (4) *Sözcüksel oluşturmalar* bir dilin lehçesine ve *ödünclemelere* has oluşturulurlar.
- (5) *Sözcüksel oluşturmalar* oluşturuldukları dilden başka dile geçiş yapmazlar. *Adlamalar* ise daha çok uluslararası niteliğe sahiptirler.

Sözcüksel oluşturmalar kıyaslanacak olursa, *adlamalar* terimlere has özelliklere sahiptirler. Dolayısıyla, *adlamalar* anlam belirsizliğine sebep olmadıkları gibi tek kavramı referans alırlar, belli bir bilim dalına hastırlar, anlam sınırları belirgin ve değişmezdir ve var olan terim oluşturma yöntemlerine uygun oluşturulmuşlardır. *Sözcüksel oluşturmalar* ile *adlamalar* arasında yukarıda değinildiği gibi bazı farklılıklar olması rağmen yine de ikisini birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür (ibid).

Terimsel oluşturmalar, yani *adlamalar*, morfolojik yapıları itibariyle diğer terimlerden pek farklı değiller. *Adlamalarda* terim ile kavram arası ilişkide belirsizlik yoktur, yani bir kavrama ait bir terim vardır ve bir terime tek bir kavram aittir. Cabré'nin tabiriyle *adlamalar tek göndergesel/gönderimsel (monoreferansiyel)* özelliğe sahiptirler (1999: 207). Oluşturulma nedenleri arasında bir kavramı adlandırma ihtiyacı vardır. Genelde tek sözcükten oluşan terimlerden daha uzundur çünkü kavramı tasvir eder (*descriptive*) özelliğe sahip tamlamalardan oluşurlar ve uzun zaman yaşarlar. Örneğin, teknik terimler tamlamalardan oluşurken, bilimsel terimler Grekçe ve Latince kökenli sözcüklerden oluşturuldukları için tek sözcüklü terimlerden ibarettirler.

Oluşturmaların incelenmesi uygulamalı dil bilimi alanını ilgilendirdiği gibi dil planlaması ve dilde standartlaştırılma çalışmalarını yakından ilgilendirir. Oluşturumsal incelemeler *sözlük bilimini* de (*lexicography*) yakından ilgilendirir, çünkü genel dil sözlükleri sürekli olarak yenilenirler. Bu incelemeler terim bilimini olduğu gibi dil planlamasını da yakından ilgilendirmekte, çünkü terim biliminde özgün dilde adlandırmalar yapılmalı, ve dil planlaması açısından dile uygun adlandırma kriterleri oluşturulmalıdır.

2.3.2 Ödüncleme

Ödüncleme, bir terimi kaynak dilden (KD) erek dile (ED) *yazılışını (orthography)*, *yapısını (morphology)* ve/veya *fonolojisini (phonology)* muhafaza ederek aktarmak demektir. *Ödüncleme* Sager'e göre (1990: 85ff.) *doğrudan ödüncleme (direct borrowing)* ve *uyarlamalı ödüncleme (adapted borrowing)* diye ikiye ayrılır. *Doğrudan ödünclemede* terimin yazılışı, yapısı ve/veya sesbilgisi erek dile uyarlanır. Terim anlamsal olarak hiçbir değişikliğe uğramaz. Örneğin:

(70) (tr) yoğurt – (en) yoghurt

(71) (en) television – (tr) televizyon

(72) (no) fjord – (en) fjord/fjord

Uyarlamalı ödünçlemede ise terim anlamsal olarak erek dilde değişikliğe uğrar. Bu ödünçleme yönteminde, genelde bir terimin genel dilden (GD) özgün dile (ÖD) aktarımı gerçekleşir. Anlamsal seviyedeki değişiklik bazen çok anlamlı bir sözcüğün aktarımdan sonra anlamının daha özgün/belirgin olmasını sağlar, genel dilden özgün dile ödünçlemeye sebep olur, veya hatta ödünç alınmış bir terimin asıl anlamını değiştirebilir (Sager 1990: 86).

Türkçede bazı bilim dallarına has özgün dillerde geçen terimler Latince ve/veya Eski Yunanca kökenli olabildiği gibi (örneğin: kimya, bitki bilimi, tıp) Arapça ve/veya Farsça da olabiliyor (örn. hukuk, ilahiyat). Bu terimlerin bilhassa yazılımı ve ses bilgisi Türkçeye uyarlanıyor, yani terimler Türkçeye doğrudan ödünçleniyor.

3. Diller arası/çeviri odaklı terim oluşturma

Terim oluşturma dil içerisinde gerçekleşebileceği gibi birden fazla dil arasında da gerçekleşebilir. Terim oluşturma sadece ve sadece yeni kavramları adlandırmaktan ibaret değildir; bunun başka sebepleri daha vardır. Başka bir dilin, sistemin ve/veya kültürün ürünü olan kavramlar hakkında iletişim kurabilmek için terim oluşturulabilir. Terim biliminde bu eyleme *ödünç alma* ya da *ödünçleme (borrowing)* denir. Örneğin, bir bankacılık terimi olan (en) *mortgage* terimi İngilizceden Türkçeye (tr) *mortgage* diye geçmiştir ve (tr) *hipotekli ev kredisi* anlamına gelmektedir. Farklı ülkelerin farklı bankacılık sistemi vardır. Dolayısıyla, İngiliz bankacılık sisteminde yer alan bir kavramı Türk bankacılık sistemine yerleştirirken ve bu kavram hakkında iletişim kurarken ilk etapta *ödünçleme (borrowing)* yolu ile hareket edilir. Bu belki geçici bir yöntemdir veya kalıcı da olabilir. Ancak, *ödünçleme* yöntemindeki en önemli sorun ödünç alınan terimin erek dilin özelliklerine uyum sağlayıp sağlayamaymasıdır.

Diller arası terim oluşturmaya, ya da başka adıyla *çeviri odaklı terim oluşturmaya*, dair bir dizi yazar bazı yöntemler tavsiye etmektedirler (cf. Cabré 1999: 94; COTSOWES 1990: 3ff; Picht & Draskau 1985: 106ff; Özdemir 1973: 22ff; Rogers 1997; 10/3-10/5 Part II; Sager 1990: 71ff; Suonuuti 1997: 25). Bu yöntemler *dil içi terim oluşturmaya* yönelik yöntemlere paralel gelişmiştir. Bu yüzden aşağıda *diller arası terim oluşturmaya* yönelik sadece örnekler verilecektir:

A. Açıklama

- (de) Katauto = (en) car fitted with a catalytic converter

B. Ödünç Terim ya da Ödünçleme

- (en) mortgage = (tr) mortgage
- (en) weekend = (fr) weekend

C. Ödünç Terim yerine Oluşturum

b. Oluşturum

- (en) piston = (tr) itenek
- (en) erosion = (tr) aşınma
- (en) solution = (tr) çözelti

c. Ödünç Çeviri

- (en) television = (tr) televizyon
- (en) contact lense = (tr) kontak lens
- (no) fiord = (en) fiord/fjord = (tr) fiyort

d. Birleştirme/Birleşik Terim Oluşturma

- (en) computer = (tr) bilgisayar
- (en) coronary artery = (tr) atardamar
- (en) river bed = (tr) nehir yatağı
- (de) Schwermetall = (tr) ağır metal

e. Özelleme

- (tr) Behçet sendromu = (en) Behcet's syndrome
- (en) Portland cement = (tr) Portland çimento

f. Anlam Katma

(i) Eş adlılık:

- (en) virus (viroloji) - virus (bilgi teknolojisi) = (tr) virüs (viroloji) – (tr) virüs (bilgi teknolojisi)

(ii) Çok anlamlılık:

- (en) mouse (hayvan bilimi) – (en) mouse (bilgisayar teknolojisi) = (tr) fare (hayvan bilimi) – (tr) fare (bilgisayar teknolojisi)

g. Niteleme

- (en) mortgage = (tr) ipotekli ev kredisi

h. Takılama/Türetme

- (i) Son Ekleme: -aç, -ge, -ul, -ak, -ek, -ma, -me

i. Dönüştürme

- (en) constant {sıfat} – (en) constant {sıfat} = (tr) sabit {sıfat} – (tr) sabit {isim}

j. Sıkıştırma

(i) Kısaltma

- (de) Automobil – (de) Auto = (tr) otomobil – (tr) oto

(ii) Başharfleme

- (en) World Health Organization – (en) WHO = (tr) Dünya Sağlık Örgütü – (tr) DSÖ
- (en) Genetically Modified Organism – (en) GMO = (tr) Genetiği Değiştirilmiş Organizma – (tr) GDO
- (fr) Transports Internationaux Routiers – (fr) TIR = (tr) TIR – (tr) tır
- (fr) Fédération Internationale de Football Association – (fr) FIFA = (tr) Uluslararası Futbol Federasyonu – (tr) FIFA

(iii) Kısalama

- (en) biological physics – (en) biophysics = (tr) biyofizik
- (en) radiological therapy – (en) radiotherapy = (tr) radyoterapi

Çevirmenler çeviri esnasında terim oluşturabilirler. Terim oluştururken anlam belirsizliğini engellemek önde gelmelidir. Terimler anlamı belirgin ve kısa olmalıdırlar. Bir terim henüz daha oluşturulmadan aynı yapısal özelliğe sahip başka bir terimin olup olmadığı incelenmeli, buna göre oluşturulmalıdır. Ayrıca, bir terim oluşturulurken, önerilen terimin farklı ya da aynı kavramı temsil edip etmediğine de dikkat etmelidir. Eğer buna önem verilmezse *eş adlı* veya *çok anlamlı* terimlerin oluşumu kaçınılmazdır. Son olarak, terim oluşturmada bir başka önemli unsur ise oluşturulacak terimin kendine yakın diğer terimlerle ilişkisidir.

7. Sonuç

Bilim, sanat ve teknik alanlarında ortaya çıkan yeni kavramların terimleştirilmesi (*dil içi terim oluşturma*) ile yabancı bir dildeki kavramı ve/veya terimi Türkçe bir terimle karşılama eylemi (*diller arası yani çeviri odaklı terim oluşturma*) görüldüğü gibi belli başlı kurallara dayanmaktadır ve benzer yöntemler gerektirmektedir.

Bilindiği üzere, yeni bir kavramın ortaya çıkışıyla ilk etapta bilim insanları, mühendisler ve teknisyenler o kavrama dil bilimsel işaret, yani terim, bulurlar. Yeni terimler oluşturulduktan sonra konferans, seminer ve yayınlarla bilim camiasında yaygınlaşmaya ve paylaşılmaya başlanırlar. Oluşturulmuş terimler, yani oluşturmalar, bilim dünyasında yerlerini bulasıya kadar ve başka dillerde de kabul göresiye kadar, daha doğrusu eş değerleri bulunasıya kadar, oldukça uzun bir zaman geçer. Ancak, birkez oluşturulunca, terimlerin yapılarını değiştirmek hemen hemen olanaksızdır. Dolayısıyla bütün bilim insanları, mühendisler ve teknik çevirmenler terim oluşturma konusunda gerekli eğitimi almalıdırlar.

Kaynakça

- Cabré, Teresa M.** (1999), *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- COTSOWES** (1990), *Recommendations for Terminology Work*. Conference of Translation Services of West European States Working Party on Terminology and Documentation. Berne: Swiss Federal Chancellery.
- Felber, Helmut** (1984), *Terminology Manual*. Paris: UNESCO and Vienna: INFOTERM.
- Karaman, Burcu İ.** (2009), “Dünyada ve Türkiye’de Dili Ölçünlüleştirme Etkinlikleri”. Şükrü Halûk Akalın (ed.), *Türk Dili – Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 691.
- Özdemir, Emin** (1973), *Terim Hazırlama Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 379.
- Picht, Heribert & Draskau, Jennifer** (1985), *Terminology: An Introduction*. The Copenhagen School of Economics. Guildford: University of Surrey.
- Rogers, Margaret A.** (1997-98), *Terminology*. Department of Linguistic & International Studies, School of Language & International Studies, University of Surrey, Guildford, UK.
- Sager, Juan C., Dungworth, David & McDonald, Peter F.** (1980), *English Special Languages: Principles and Practice in Science and Technology*. Wiesbaden: Oscar Brandstetter Verlag KG.
- Sager, Juan C.** (1990), *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Suonuuti, Heidi** (1997), *Guide to Terminology*. Nordterm Series. Helsinki: Tekniikan Sanastokeskus ry.
- Zülfikar, Hamza** (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 569.